

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Дейч А. М. П. Драгоманов в изгнании // Весник Европи. – 1913. – Т. X. – С. 211.
2. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки. – СПб., 1907. – С. 51.
3. Драгоманов М. П. Собрание политических сочинений. Т. 1. – Париж, 1905. – С. 348-351.
4. Там же. – С. 294.
5. Драгоманов М. П. Михаил Александрович Бакуни. Критико-биографический очерк. – Казань, 1906. – С. 78-79.
6. Громада. – 1878. – № 2. – Женева. – С. 579.
7. Там же. – С. 349.
8. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: В 2 т. – Т. 1. – К., 1970. – С. 465-466.
9. Драгоманов М. П. Листи на Наддніпрянську Україну. – К., 1917. – С. 42.
10. Памяти М. П. Драгоманова. Відчит М. Павлика на вечірницях, устроєних в його честь українською молодіжкою у Львові 13 липня 1901 р. – Чернівці, 1901. – С. 4.
11. Вісн. Ан УРСР. – № 9. – С. 90.

Аннотація

В статтє исследуются федеративные взгляды М. П. Драгоманова на строй общества во второй половине 19 века.

Куриленко О.

**М. П. ДРАГОМАНОВ ПРО “УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ”
В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ВИДАНЬ)**

XX – XXI ст. стали новими історичними етапами у формуванні української національної ідентичності та політико-національних орієнтирів українства, які, багато в чому, були задані ще політичною та культурною діяльністю українських мислителів другої половини XIX ст.

Початок XIX ст. в історії Європи відзначений процесами економічної модернізації та суспільних трансформацій, обумовлених промисловим переворотом, що розпочався з другої половини XVIII ст. в умовах кризи аграрно-ремісничої цивілізації і забезпечив її перехід до індустріального суспільства. Європі XIX ст. притаманний динамізм, що набагато перевершує все відоме нам з попередніх часів. Європа вібувала небаченою доти силою: технічними спроможностями, економічною могутністю, культурним розквітом, владою над рештою континентів. Головними символами Європи стали її двигуни: локомотиви, газові заводи, електричні генератори [1].

Жорстока розправа з королівською владою в революційній Франції спричинилася до перевороту в політичній свідомості, підготовленого американською революцією. Джерелом влади, витоком її харизми, ідейною санкцією, що її узаконувала (легітимізувала), була у традиційному суспільстві Божя воля, яка давала особливу силу монарху як “помазаннику Божому”. З крахом ідеології Божого помазання духовним джерелом державної влади ставав Народ [2].

Суспільні трансформації на початку століття були відзначені і змінами у політико-ідеологічній сфері, які пройшли під знаком засвоєння і переживання уроків Великої французької революції та формування концепції нації. Так, паралельно з становленням нових форм легітимізації влади в XIX ст. відбувається, за висловом Б. Андерсона, творення “нових уявлених спільнот – націй”, що заміщують дві попередні культурні системи: релігійну спільноту й династичну державу [3].

Проекція нових ідеологем з проблеми націотворення, що сформувались у Західній Європі, в соціокультурний простір слов'яно-православної цивілізації була відзначена рядом особливостей. На одну з них звертає увагу англійський дослідник Е. Сміт. Так, він зазначає, що “спершу від невеликих гуртків письменників та художників, які ретельно розробляли ідею нації (стадія А), ідея ширилась через патріотично владштованих агітаторів, викладачів та журналістів (стадія Б), до ширших верств населення, які й доносили її середнім і нижчим класам та масовим рухам (стадія В). Інакше кажучи, це пряме поширення ідеї від еліти культурної до еліти політичної, а далі масової мобілізації; у цьому разі “культуру” нема як відокремити від “політики”” [4].

Життєвий та науковий шлях видатного українського мислителя другої половини XIX ст. – М. П. Драгоманова є концентрованим вираженням вище вказаної тенденції.

У процесі розвитку й становленні національної свідомості та при формуванні концепційного виміру політичного націотворення другої половини XIX ст. творча спадщина М. П. Драгоманова створює фундамент

для нашого аналізу особливостей суспільно-політичних реалій, пов'язаних з постановкою “українського питання” в Російській імперії у другій половині XIX ст.

Українське питання і останнім часом привертає до себе особливу увагу. У суспільній свідомості існує переконання, що серед питань державної ваги українське питання посідає далеко не останнє місце. Тому необхідне безпристрасне висвітлення участі українських мислителів у розв'язанні українського питання в його історичній ретроспективі.

У контексті дослідження українського національного руху другої половини XIX ст. погляди М. П. Драгоманова з “українського питання” в Російській імперії є актуальною темою, що потребує більш ґрунтовного осмислення з огляду на сучасні досягнення історико-теоретичної думки з проблеми націогенезу.

Наукова новизна теми нашого дослідження обумовлена синтезом фундаментального історико-аналітичного спадку М. П. Драгоманова з сучасними концептуальними підходами до проблеми націогенезу та спробою відкрити новий інтерпретаційний простір у багаченні поставленої нами проблеми.

Проблемі дослідження ролі М. П. Драгоманова у суспільно-політичному житті України та його участі у дискусії з “українського питання” в Російській імперії присвячено роботи як українських так і зарубіжних дослідників. Серед них: Ф. Савченко, І. Міхутіна, О. Міллера, С. Петлюри, М. Бернштейна, Я. Грицака, Р. Іванченко, Л. Іванова, М. Катренка, О. Лисенка, Р. Міщука, М. Поповича, В. Поважної, І. Романченка, О. Реєнта, П. Федченка.

Найбільш повно розкриває можливості проаналізувати активну участь М. П. Драгоманова у дискусіях з “українського питання” його публіцистика. До речі, й сам М. П. Драгоманов – видатний учений – енциклопедист – називав себе передусім українським публіцистом [5].

У написаній за 12 років до смерті автобіографії він зазначив, що протягом усього життя йому доводилося безкінечно полемізувати у статтях і листах, захищаючись від нападок з боку російських, польських, німецьких, українських (особливо галицьких) діячів як консервативного, так і революційного напрямків. “А треба сказати, – узагальнював М. П. Драгоманов, – що у своїй довголітній полеміці з різними таборами я жодного разу не зустрічався з противником цілком добросовісним, тобто таким, який би виклав вірно мої думки та потім і спростував би їх своїми аргументами, особливо фактичними. Ні, мені доля надсилала завжди таких противників, які розпочинали з того, що перекручували найбезцеремоннішим чином мої думки, а кінчали наклепами на мою особу” [6].

Причому найбільшій критики і “справа”, і “зліва” зазнавала непохитна принципова драгоманівська позиція саме в національному питанні. Одні лаяли його за “шовінізм”, “революційність”, “демократизм”, “анархизм”, інші – за “космополітизм”, “поміркованість”, “лібералізм”, “угодовство” [7].

Актуальними і сьогодні залишається порівняльний аналіз Михайлом Петровичем процесу русифікації (за його термінологією “обрусеніє”), що проходив в Україні в другій половині XIX ст. з аналогічними процесами, які відбувалися в історії “всіх культурних народів”. Так, вчений наголошує, що “перш усього спитаємо: чи не було або чи нема й досі в державах інших народів, окрім великорусів, чого-небудь подібного обрусінню? Наскільки нам звісна історія й теперішній стан Європи, то ми можемо сказати, що не було й нема такої нації й національної держави, де б не було свого “обрусенія” або й не зосталось слідів його й досі, і що, значить, системи, подібні обрусенію, суть ознакою не певної національності, а певного порядку громадського, котрий відповідає певному періодові зросту народів. Оглядаючи історію всіх культурних народів, ми мусимо прийти до виводу, що система примусової національності є такою ж всевітньою проявою в громадському життє, як і система примусової релігії. Першою підставою обох систем служить дикий суб'єктивізм, котрий пхає людей дивуватись тому, що не подібне до їхнього, сміятись з нього, ворогувати, нищити” [8].

Разом з тим, вчений – мислитель, вказував на спільні та відмінні риси цього процесу в українських землях у складі Російській імперії: “обрусеніє не є система, котра витікає з духу національного великорусів або з спеціально російського державного ґрунту, а є, принаймні на добру частину, наслідком певної фази всеєвропейської державної політики. Специфічно російським елементом в теперішній системі обрусенія можна вважати певну брутальність, котра проявляється, напр., в повертанні уніатів на православ'я або в забороні української літератури. Та й така брутальність видається російським специфіком тільки для нашого XIX ст., бо а XVII–XVIII ст. відносини Людовіка XIV до гугенотів або англійського уряду до гірських шотландців були ще більше брутальні” [9].

Протягом усього свого свідомого життя М. П. Драгоманов залишався непримиренним противником будь-якого державного централізму вбачаючи у ньому засіб соціально й національного поневолення мас. Посилення процесів централізації та уніфікації вчений вбачав у політичних наслідках Великої Французької революції, особливо періоду якобінської диктатури: “французькі республіканці-якобінці виробили логічну, свідому систему, підперту навіть формально прогресивними аргументами, і розширили попередні заходи французьких королів “до офранцузення країн”. Вони конечні батьки новішого державно-національного централізму, усяких германізацій, мадяризацій, обрусеній і т. д.” [10].

Виходячи з концептуального аналізу запропонованого М. П. Драгомановим, можемо стверджувати, що прагнучи себе зберегти імперії почали копіювати якобінську модель національної держави. Саме на таку тенденцію вказує й західний дослідник Б. Андерсон: “приблизно з середини XIX ст. в Європі виникли, за

термінологією Сетон – Вотсона офіційні націоналізми. Ці націоналізми були історично “неможливими” аж до появи демократичних мовних націоналізмів, адже, по суті, вони стали відповіддю владних угруповань – в основному, хоч і не винятково, династичних і аристократичних – на загрозу маргіналізації або повного усунення з нових уявлених спільнот народу”. Разом з тим він робить висновок про те, що “майже в кожному випадку офіційний націоналізм приховував невідповідність між нацією й династичною державою” [11].

Саме тому розв’язання українського питання вчений-демократ пов’язував з реформуванням державного порядку Російської імперії: майбутнє котрої він вбачав у федеративному устрої з наданням широкої національно-культурної автономії Україні. Свій власний проект розв’язання українського питання в Російській імперії він виклав у спеціальній програмній праці “Свободный союз” (“Вільна спілка”). Розгорнуту ж картину майбутнього політичного й соціально-економічного устрою життя суспільства, перебудованого на засадах самобутньої теорії так званого громадівського соціалізму, він окреслив у “Програмі “Громади”. Перед борцями за волю України тут висувалася вимога домагатися “безперешкодної самовправи (автономії) для кожної громади в її справах” і “повної самостоячесті для вільної спілки (федерації) громад на всій Україні” [12].

Важливого значення у справі розв’язання українського питання Михайло Петрович надавав культурній роботі української інтелігенції. Актуальним і сьогодні є його заклик: “Більше праці, більше думки, більше організації!” [13].

Не менш актуальними для сьогоднішньої нашої інтелектуальної та політичної еліти є слова М. П. Драгоманова про те, що “один працює для науки про Україну тільки по-московському (або по-польському) – будьмо йому вдячні і ті, що пишемо по-українському. Один вірує в українську літературу тільки простонародню, “для домашнього обходу” – нехай виробляє її, а хто вірує в ширшу – нехай собі працює по – своєму, не кидаючи анафема на невірноту, але працюючи по – своєму все ж таки для української літератури. Один бере собі за вихідні точки думки і інтереси всесвітні, другий – національно – українські – впрочтє не будемо анафему вати одні других, а поглянемо, які власне думки й інтереси хто хоче боронити” [14].

Говорячи про розв’язання українського питання, М. П. Драгоманов звертає увагу і на проблему “збереження й підтримування народних звичаїв, того, що зуть національними святощами” [15]. Гостро засуджуючи “галушечний патріотизм” [16], своїх сучасників (нерозумно невинправдане поклоніння перед національним костюмом, іжею), вчений окремо акцентував увагу на мові. “З усіх ознак національних, в котрих націоналісти бачать святощі, найясніша – мова. Вона й має найбільше практичної ваги, бо мова є спосіб, котрим люди розуміються, через котрий іде до людей освіта. От через це найбільша частина й політичної справи національників зводиться до права певної мови в уряді, суді, школі, а надто в початковій. Тільки ж і важність мови не може доходити до того, щоб освічена людина дивилась на неї як на святощ, вищу від людини. Мова все-таки слуга людини, а не пан. Мова мусить рости і перемянятися відповідно зросту людини, громади. Людина вільна вчити й уживати й чужі мови.

В таких громадах, як наша, де людність розкололась на класи-національності, через що спиняється природний обмін культурний між класами, вбільшується погорда вищих класів до нижчих і вменшується пошана до себе в нижчих класах, – це справа делікатна. Тільки ж в усякім разі не можна големи фразами проти чужих мов та за нашу “милу, красну мову” помогти лихові, впевнити практичний народ у тому, що мова його справді святощ.

Тут нема іншого способу, як стати на практичний же ґрунт, а не на релігійний, тобто піднімати вагу нашої мови працею над літературою, котра б була корисна народові й замінила б йому в більшій часті пригод життя мови чужі. Протівитись же тому, щоб люди з простого народу нашого знали й чужі мови, – значить протівитись природі й ризикувати тим, що ми огиднемо народові з нашими намовами. (Найбільше недоладний резон, котрий виставляють народові, щоб держався свого, словами Шевченка: “Бо хто матір забуває, того бог карає”. Адже ж і народ бачить, як Шевченків замикають у тюрми, а “перевертні” роблять кар’єру!) Ми сказали вище, що культ народних святошей, замість того щоб бути корисним нашій національній справі, навіть просто шкодить їй. Шкодить він не тільки тим, що відбива наших патріотів від прямо потрібної для народу роботи, без романтики, але й тим, що підрізує, власне, корінь спеціально української національної свідомості. Мова не святощ, не пан людини, народу, а слуга його. Література мусить нести в маси народу просвіту якнайлегшим способом. Для того мова літературна мусить бути якнайближча до простонародної... [17]. “Ми сказали, що культ народних святошей, замість того щоб бути корисним нашій національній справі, навіть просто шкодить їй” [18]. “Шкодить він не тільки тим, що відбива наших патріотів від прямо потрібної для народу роботи, без романтики, але й тим, що підрізує, власне, корінь спеціально української національної свідомості” [19].

Ідеї М. П. Драгоманова виявилася не “чудацькими думками” самотнього мислителя. Вони співзвучні з ідеями таких мислителів як Е. Ренан та Х. Ортега – і – Гассет. “Спільна минула слава, спільна нинішня згода, спільні великі звитяги, спільна воля до нових звершень – ось головні умови існування народу...” [20]. “Кров, мова і спільна пам’ять статичні, фатальні, інертні, незмінні. Це кайдани. Як би нація була ув’язнена тільки ними, вона б залишалась позаду й не вимагала б від нас нічогісінського. Це було те, що дано, а те, що твориться. Сенсу захищати її, навіть у хвилини небезпеки, не було б” [21]. Так вирішення українського питання М. П. Драгоманов пов’язував з становленням “світогляду, що не признає на світі нічого постійного, стоячого (статичного), а бачить тільки перемяну (еволюцію), рух (динаміку). Немає і не може бути постійних

національних ознак, стоячих без переміни національних духів, нема між людьми вічних політично-адміністративних порядків, таких як, напр., обрусеніє, не може бути й національних святощей. Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напрямок руху світового, його міру, закон і по-служитись тим рухом. Інакше рух той піде проти нас, роздавить нас.

В нашій справі, коли ми поставимо думку, що національність є перше, головне діло, то ми або поженемось за марою, або станемо слугами того, що всилюється спинити поступ людський, і поставимо на ризик, коли не на згубу, й саму нашу національність. Коли ж ми станемо при думці, що головне діло – поступ людини й громади, поступ політичний, соціальний і культурний, а національність є тільки ґрунт, форма та спосіб, тоді ми певні, що послужимо добробитові й просвіті нашого народу, а вкулі з ним й його національності: охороні й зростові того, що в ній є доброго” [22].

Отже, українське питання не явищем суто українським. Процес націотворення, які проходили всі європейські народи, засвідчив про спільність закономірностей цього процесу. Вирішення українського питання мислитель вбачав не в національній замкнутості, а у всебічному приєднанні українства до культурно – цивілізаційних надбань. Провідна роль у цьому процесові має належати національно свідомій українській інтелігенції та її праці щодо прилученню широких верств українства до цих надбань.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Дейвіс Н. Європа: Історія. – К., 2000. – С. 782.
2. Попович М. Нарис історії культури України. – К., 1998. – С. 301.
3. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – К., 2001. – С. 29.
4. Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. – К., 2004. – С. 74.
5. Заславський Д., Романченко І. Михайло Драгоманов. Життя і літературно – дослідницька діяльність. – К., 1964. – С. 176.
6. Драгоманов М. Автобіографіческая заметка // Літературно – публіцистичні праці у 2-х томах. – К., 1970. – Т.1. – С. 68.
7. Сарбей В. «Щоб національна свідомість росла серед наших власних земляків» // Пам'ять століть. – №2, 1996. – С. 41.
8. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Вибране. – К., 1991. – С. 505.
9. Драгоманов М. Вказ. праця. – С. 533.
10. Драгоманов М. Вказ. праця. – С. 525.
11. Андерсон Б. Вказ. праця. – С. 140-141.
12. Програма “Громади” // Громада (Женева). – 1880. – №1. – С. 1.
13. Драгоманов М. Листи з Наддніпрянської України // Б. Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. – К., 1994. – С. 206.
14. Драгоманов М. Вказ. праця. – С. 206.
15. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Вибране. – К., 1991. – С. 551.
16. Драгоманов М. Листи з Наддніпрянської України // Б. Грінченко. М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. – К., 1994. – С. 166.
17. Драгоманов М. Вказ. праця. – С. 554.
18. Драгоманов М. Вказ. праця. – С. 557.
19. Драгоманов М. Вказ. праця. – С. 555.
20. Цит. за кн. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. – М., 2003. – С. 164.
21. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. – М., 2003. – С. 165.
22. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Вибране. – К., 1991. – С. 558.

Аннотація

В статтє проаналізовано основне идеи М. П. Драгоманова на решение украинского вопроса та раскрыто видение ученым украинского вопроса в Российской империи.